

С.Б. Сорочан

**Херсонесский сборник. Supplement 1. Топография Херсонеса Таврического.
Водосборная цистерна жилого дома в квартале VII (IX—XI вв.) /
Под ред. А.Б. Бернацки, Е.Ю. Клевиной**

Севастополь: Издат. дом «Максим», 2006. — 240 с.

До написання цієї замітки спонукала книга, видана у 2006 р. колегами за археологічними розкопками й дослідниками Херсонеса, керівниками українсько-польського проекту «Топографія римського та ранньовізантійського Херсонеса Таврійського» (Національний заповідник «Херсонес Таврійський» та Університет ім. Адама Міцкевича у Познані). Монографію присвячено публікації результатів дослідження рідкісної візантійської критої цистерни, розкопаної біля Володимирського собору в серпні—жовтні 2002 р. За цей проект з українського боку відповідала вчений секретар національного заповідника «Херсонес Таврійський» кандидат історичних наук Є.Ю. Клевіна, з польського — археолог, викладач Інституту історії Університету ім. Адама Міцкевича у Познані, кандидат історичних наук А.Б. Бернацький. Польові роботи здійснювали завідувач архітектурно-археологічного відділу заповідника С.Г. Рижов, член науково-дослідницької групи, на якого було оформлено Відкритий лист, і колега з Познанського університету Ю. Беднарчик.

Саме по собі звернення до студіювання такої актуальної теми, як топографія Херсонеса, можна лише вітати, як і публікацію результатів досліджень, оскільки, як правило, їх затримують й нерідко надовго. Спочатку здивувало лише те, що книгу було видано під обкладинкою «Херсонеського збірника», але без його редакційної ради, і те, що зусилля було зосереджено на публікації матеріалів нехай незвичайної, але всього водозбірної цистерни, виявленої під час дослідження площі навколо Володимирського собору, а не кількох значущих храмів, включаючи знаменитий п'ятиапсидний, досліджуваний учасниками проекту приблизно у той самий час у південно-західній частині городища. Це вказувало на погано прихований факт сенсаційності, прагнення привернути увагу до пам'ятки будь-якою ціною. З цього погляду автори книги своєї мети досягли.

Уже у вступі А.Б. Бернацький та Є.Ю. Клевіна вкрай різко звинуватили С.Г. Рижова, заступника генерального директора з наукової

консервації, к. і. н. Л.В. Седікову та Дж. Картера, професора Інституту класичної археології Техаського університету в «абсолютному насильстві над основними правами авторів, які належать дослідникам археологічного об'єкта» (с. 15). Наскільки можна зрозуміти, «насильство» полягало у тому, що консервацію цистерни, яка швидко руйнувалася, з подальшою її засипкою виконала влітку наступного року не українсько-польська, а українсько-американська експедиція на чолі з генеральним директором заповідника Л.В. Марченко та згаданими Л.В. Седіковою і Дж. Картером. У польської сторони не було коштів для такої консервації і їх, як і спеціалістів, надала американська сторона, яка, на думку авторів книги, скористалася плодами чужої праці, опублікувавши у raporті безпосереднього виконавця консервації К. Кліра ... результати своїх власних, проведених ними самими заходів (sic!).

Слід зазначити, що консерваційні та реставраційні роботи у Херсонеському заповіднику — справа вкрай важка, обтяжлива й дорога. Часом вона спричинює гарячі дискусії з приводу методик та способів консервації, про що вже доводилося писати (Сорочан, Крупа 2005, с. 443—446). Відповідь на наші переважно методичні зауваження підтвердила «занедбаність» питання й небажання розуміти різницю між декларованою програмою про наміри планованих консерваційних робіт і реальним звітом про подібні роботи з пакетом усієї необхідної заключною документації (Бернацки, Клевіна, Розпендовски 2006, с. 451—460). Проте нікого ще не звинувачували так, як це зробили автори книги про розкопки цистерни. Це звучить так само дивно, несправедливо й безглуздо, як могли б звучати наші претензії до Л.В. Марченко щодо проведення силами заповідника відповідних робіт на куртинах цитаделі Херсонеса, де очолювана нами Харківська експедиція здійснює розкопки уже багато років. Не маючи відповідних коштів, можна лише дякувати керівництву музею за допомогу, яку воно надає у справі консервації та вивезення відвальної землі з цього об'єкта. Закиди і докори тут недоречні, оскільки пріоритетні, виняткові права

того, хто здійснює археологічні розкопки, на обробку матеріалів від цього жодним чином не страждають.

Ще більш шокуючою є інша сторінка вступу до книги (с. 15), присвячена розгляду наших міркувань, висловлених з приводу критої цистерни у монографії «Византийский Херсон» (Сорочан 2005, с. 905—907). Очевидно, для посилення ефекту цей гіперкритичний розгляд було конспективно повторено А.Б. Бернацьким в розділі про архітектуру та конструкцію цистерни (с. 23). Приводом для нападок стало те, що, намагаючись створити узагальнювальне інтерпретаційне уявлення про всі відомі пам'ятки візантійської агори ранньосередньовічного Херсона, чого досі не робив ніхто, я стисло торкнувся цього цікавого об'єкта, що входив до периметра агори, щоб спробувати зрозуміти його можливі місце і роль у системі храмів та інших споруд, розміщених на площі. Відомості наші були вкрай обмеженими: довелося спиратися на результати попередніх, дуже давніх й тому погано документованих досліджень пам'яток агори, власні візуальні спостереження, в тому числі й огляд розкопаної цистерни, що простояла незасипаною взимку—навесні 2003 р., а також розлогу статтю (газета «Слава Севастополя», 2002, № 234) відомого севастопольського журналіста Леоніда Сомова про результати розкопок цистерни, яку він написав на основі повідомлень археологів, імовірно, передусім С.Г. Рижова.

А.Б. Бернацький та Є.Ю. Кленіна звинуватили мене у негідному поспіхові, «відвертих підтасовуваннях фактів», неточностях, «інсинуаціях», причому зроблено це було у безпечливому й образливому тоні. Я був виставлений перед читачами як якийсь шарлатан, що займається науковою фікцією. Першим моїм бажанням було залишити подібну профанацію на сумлінні її авторів, не надаючи надто великого значення подібній «критиці». Врешті-решт, будь-хто має право відверто заявити про свої погляди, без остраху, що вони комусь не сподобаються. Однак після певних роздумів я зрозумів, що таке мовчання вже *ipso facto* може бути розцінено обвинувачами як мою згоду з таким безсовісним шельмуванням й визнання певної вини. Відповісти необхідно, адже ситуацію подано так, немовби я, як нахабний дрібний злодюжка, поквапився залізти до кишені високоповажного, респектабельного й усезнаючого пана.

Крім того, за цими дійсно інсинуаціями можна побачити сліди давно вже відомої небезпечної хвороби, що набирає сили й загрожує перетворитися на епідемію. Йдеться про те, що «С.Б. Сорочан не отримав <...> офіційного дозво-

лу на використання архівних матеріалів нашої експедиції, які зберігаються у Національному заповіднику та Інституті археології НАН України» (с. 15). Слід було б уточнити: не отримав і не міг отримати через те, що польовий звіт про розкопки цистерни було засекречено, немов якісь «ікс-файли». Через це, дійсно, жодного посилання на нього не було й не могло бути в принципі.

Таке небажання ділитися з колегами результатами своєї польової праці нерідко прикривається заявами про авторське право й побажанням *in petto*: «А ти погни горба на розкопі, як я, тоді й будеш претендувати на звіт». При цьому забувається, що йдеться не про п'ятирічне право дослідника на обробку й публікацію знайдених ним артефактів, яке ніким не оспорується, а про державний документ, зданий до державної установи не з доброї волі автора, а тому, що цього потребують правила отримання Відкритого листа на розкопки (див. пункт 5 Положення), отже, ставитися до такого документа за принципом «хочу — даю, хочу — ні» не випадає. Це виглядає так само дивно й незрозуміло, як імовірні химерні побажання автора (або авторів) опублікованої статті чи книги, щоб його працю не читали й не використовували у наукових студіях. Не бажаєш — не пиши. Не хочеш, щоб бачили твій звіт, — не копай, згідно з Відкритим листом. Ось і все, що можна порадити у такому випадку. Пункт 6.3. «Інструкції про оформлення наукового звіту», на який посилаються опоненти, зовсім не передбачає, що знайдене археологом і його звіт, про який йдеться в пункті 6.1, — це одне й те саме (Бернацьки, Кленіна, Розпендовски 2006, с. 459). Тут, безумовно, криється омана.

Крім того, у Кодексі етики професійного археолога, нещодавно ухваленому на засіданні вченої ради Інституту археології НАН України, у розділі про ставлення до археологічних джерел цілком доречно наголошено, що «оригінали наукових звітів, де зафіксовано результати археологічних розкопок та розвідок, не можуть зберігатися поза межами державної установи», а в розділі про публікацію та використання матеріалів розкопок уточнено, що право керівника розкопок на публікацію матеріалів «... передбачає вільний доступ колег до звітів, а з дозволу автора і його матеріалів (виділено мною — С. С.)» (Археологія. — 2006. — № 4. — С. 106). Не дозволяти іншим користуватися його звітами (а не матеріалами!) автору ніхто не рекомендує. «Засекречувати» ж польові звіти стало певною неофіційно визнаною нормою, коли їх, здані в архіви (чи ще гірше — здані й одразу забрані), роками не видають на руки користувачам тому, що «так забажали їхні автори». Тим часом ці звіти включаються на правах рукописів

до списків праць тих самих науковців, які намагаються гальмувати роботу інших. Ця нездорова конкуренція, атмосфера наукового егоїзму й спричинює шельмування, продемонстроване у рецензованій книзі. Незрозуміло, чим ще можна пояснити небажання колеги бачити посилання на його працю, якою є звіт. Здавалося б, навпаки, це має бути ще одним визнанням результатів його нелегкої праці, цінності отриманого. Аж ні! Наперекір здоровому глузду «засекречується» абсолютно все, внаслідок чого гальмуються інші дослідження й розвиток науки в цілому. Чи не час замислитися над хибністю подібної тактики і покласти їй край? Звинувачувати можна лише тоді, коли матеріали свідомо сфальсифіковано або вкрадено, на них не зроблено посилань або чужі спостереження видано за свої власні. Це, дійсно, ганьба, не гідна науковця будь-якого рівня.

Повертаючись до «безталанної» цистерни, яка стала приводом білянаукового скандалу, слід зауважити, що я завжди робив посилання на матеріали, які використовував. Це навіть викликало ще одне нарікання з боку моїх опонентів: «...половина тексту — це цитати інших дослідників з газетних заміток місцевого рівня» (с. 15). Посилання плагіатом чи фальсифікацією не назвеш. Погрішності ж у розмірах цистерни, до речі, не значні ($6,1/5,9 \times 5,4 \times 6$ проти $5,5 \times 5,5 \times 6,3$ м), пояснюються саме тим, що мені довелося опиратися на неперевірені матеріали. До того ж у обмірах об'єкта, який, подібно до всіх візантійських споруд, будували без точних вимірів, завжди виникають різні похибки. Наприклад, отвір над так званим підземним храмом на головній поздовжній вулиці вимірювали неодноразово, й кожного разу дослідники вказували близькі, але відмінні розміри (див.: Сорочан 2005, с. 742). Глибину ж водозбірної цистерни однією цифрою взагалі визначити складно, адже верхні ряди кладки її каменів збереглися по-різному. Реально вона досягала не «приблизно 6,00 м», як зазначають археологи, і не 6,3 м, як визначив я, а більше. До того ж вимірювати можна як із зовнішнього боку кладки споруди, так і внутрішнього, а доцільніше було б здійснити обидва ці виміри, чого, на жаль, не зробив ні я, ні автори книги. Висота двох колон вторинного використання, узятих будівельниками з якогось великого ранньовізантійського храму Херсона, була визначена мною приблизно в 5 м, оскільки з капітелями та опорою склепіння вона була вищою за 4 м. Однак найголовніше було уявити для порівняння загальну місткість споруди, тому мною й було отримано остаточну цифру 180 м^3 , що навряд чи суттєво відрізняється від реальної, навіть якщо взяти до уваги, що резер-

вуар наповнювали водою приблизно наполовину (с. 219). Наголошую, що цистерну, тим більше її матеріали, я не збирався «видавати», мене пам'ятка цікавила не сама по собі, а в контексті інтерпретації ранньосередньовічних пам'яток усієї агори.

До речі, ці спостереження не дають змоги віднести цистерну до «агротехнічних споруд» (с. 13) і вважати, що вона була розміщена у дворі простого квартального житлового будинку (с. 25). У висновках книги А.Б. Бернацький та Є.Ю. Кленіна висловили думку, що резервуар був призначений для постачання питної води мешканцям будинку та для забезпечення технічних потреб сусідньої квартальної бані (с. 219), а ще до цього Єжі Розпендовські обережно зауважив, що «цистерна могла слугувати для водопостачання не лише одного кварталу» (с. 29). Останнє почасти збігається з моїм висновком, оскільки звичайним міським будинком і взагалі будинком таку будівлю не назвеш, до того ж поряд з нею на агорі були розміщені інші споруди — палаті — особливі потестарні житлові комплекси, що потребували високих параметрів добробуту, в тому числі й водопостачання (див.: Сорочан 2005, с. 901—906). З приводу одного з них, інтерпретованого нами як літописні «палати Анни», опоненти відгукнулися лише як про «подальші інсинуації деяких дослідників» (с. 15), хоча ці самі «інсинуації» добре вписуються в загальну картину агори й дають змогу уявити її у цілому, чого немає у рецензованій книзі й навіть не ставилося як завдання авторами.

Це дуже дивно виглядає на тлі загального нарису адміністративно-політичної історії візантійського Херсона IX—XI ст., написаного М.О. Алексєнком, який укладачі вважали за необхідне включити до книги про розкопки цистерни (с. 17—21). Написаний цілком добротньо, у нарисі зазначено про чиновників фемного Херсона одночасно як муніципальних та імперських службовців (с. 20), що суперечить імперському законодавству. Тут знову проглядає спроба повернутися до старої ідеї про неможливість «традиційне прагнення Херсона до певної самостійності в управлінні міським господарством», хоча жодні елементи місцевого міського управління (саме управління, а не «самоуправління»), включаючи куратора з імперським саном, на це не вказують (див.: Сорочан 2005, с. 582—677). Курії у роменських містах вже давно не мали реальної влади, а ознаки їхнього самоврядування юридично перетворилися на «привиди» після видання новели Лева VI Мудрого, який заявив, що «справи набули іншого виду й один тільки імператор про все піклується й усім керує» (Сборник 1951,

с. 143—144, № 3—4; Лебедева 1981, с. 111—113). З чим можна безумовно погодитися, так це з висновком, що ми маємо справу з типовим провінційним візантійським містом, діяльність адміністрації якого постійно контролювала дер-жавна влада (с. 21). До непорозуміння можна віднести згадку у нарисі якогось русько-візантійського договору 952 р. і «грошового викупу за Херсон», який нібито отримав князь Володимир (с. 19). Насправді Володимир мав повернути завойований Корсунь як викуп за наречену царської крові.

Утім до розкопаної гідротехнічної споруди все це не має прямого відношення. У книзі вона випадає з комплексу оточуючих пам'яток, за визнанням самих авторів, є «абсолютно вирваною з історичного та архітектурного контексту» (с. 16). Водночас прив'язування пам'ятки до політичних подій XI ст. сприймається як нав'язлива, штучно задана гіпотеза про можливість використання резервуара як підземної в'язниці.

Те, що цистерну частково вирубано у скелі, облицьовано кам'яною кладкою на вапняному та гідравлічному розчинах, видно навіть на фотографіях. Так побудовано численні херсонеські цистерни, й ця — не виняток. На наш погляд, тут немає предмету для дискусії. Наше датування цистерни було запропоновано як припущення, оскільки, як зазначили автори книги (с. 24, 41, 219), більшість таких споруд, відомих у Константинополі, належать до ранньовізантійського часу й були в експлуатації протягом кількох століть. Результати радіовуглецевих досліджень, звичайно, важливі, але й вони ще не є вирішальним доказом будівництва цистерни не раніше другої половини IX ст. (с. 219), оскільки подібні дослідження не вирізняються особливою точністю, до того ж проби брали із засипу цистерни, тобто їх вік може свідчити не про будівництво цистерни, а про час, коли вона, подібно до великої водозбірної споруди біля Південних воріт Херсонеса, могла припинити діяти за своїм призначенням. Будівництво споруди і її засип, звичайно, не одне й те саме. Навіть якщо йдеться про дерев'яні зразки будівельних конструкцій, балок (про що в книзі не згадано), зрозуміло, що на об'єкті, який використовували протягом століть, їх мали періодично оновлювати. Жодна дерев'яна конструкція не протримається з VII до XI ст., тим більше у вологому приміщенні критого басейну. На наявність ремонтів вказує і потужність гідроізоляційної обмазки не менш ніж у два шари.

Про стратиграфію, як і характер залягання культурних шарів та матеріал із засипу, нам дійсно нічого не було відомо, але не тому, що

нас це «абсолютно не цікавило», адже секрет тримався у строгій таємниці, як і опис монет із розкопок цистерни. Про монети Василя II нам довелося дізнатися зі згаданої уже газетної статті. Як можна зрозуміти з розділу книги, підготовленого М.О. Алексєнком, й присвяченого аналізу нумізматичних матеріалів, останніми за часом побутування з непотрижених шарів засипу були не найчисленніші монети Василя II, а три монети Романа IV Діогена, тобто все-таки XI ст. (с. 85—94). Більше того, звернення до опублікованих матеріалів стратиграфії показує, що цистерну засипали неодномоментно, її заповнення відбувалося у кілька етапів, протягом більшої частини XI ст. Це, зокрема, засвідчує наявність у нижніх шарах засипу візантійської білоглиняної поливної кераміки, тоді як у верхній частині заповнення наявні уламки вже пізньовізантійської білоглиняної розписної кераміки та червонолакового поливного посуду, серед якої переважають знахідки тарілок із орнаментом «сграфітто» (с. 104). Крім того, на самому дні цистерни, навіть у відстійнику, трапляються фрагменти амфор, глеків із плоскими ручками й амфор із дугоподібними ручками. Слід також зазначити, що черепицю — кераміди й каліптери з покрівлі склепіння (близько 30 % керамічного матеріалу) було знайдено переважно у найнижчих шарах, там само, де і кам'яний завал (с. 96), а ось вимостки підлоги з бутового каменя, «нешільно укладених скельних уламків» (шар 8, с. 28), яку нібито зробили на дні цистерни після припинення її функціонування як водозбірної споруди, на стратиграфічному розрізі немає (рис. 11). Простежено лише кам'яний завал від 0,7 до 1,4 м. Крім того, нижні камені мають тут залозисті сліди, що вказують на наявність води, як на стінах, так і на колоні на висоті близько 0,4 м від підлоги (с. 28).

Процес запустіння й засипання цистерни міг розпочатися після 20—30-х рр. XI ст., що добре пов'язується як із поєднанням датувальних груп кераміки з розкопаного комплексу (с. 107), так і слідами руйнувань, що простежуються на всій території Херсонеса того часу, і, цілком імовірно, були пов'язані з наслідками потужного землетрусу. Напевно, автори самі схилилися до подібної думки, адже у висновках зазначили, що «цистерна припинила функціонувати за своїм прямим призначенням, ймовірно, у зв'язку з подіями кінця X — початку XI ст., які призвели до часткового руйнування системи водопостачання візантійського Херсонеса» (с. 219). Більше того, вони правильно зазначили, що остаточний засип відбувся внаслідок розбирання і перебудови території кварталу

VII, датованого серединою IX — кінцем XI ст., з метою його перепланування (с. 220). Цікаво, що формування основного засипу цієї споруди наприкінці XI — на початку XII ст. точно збігається з припиненням існування архітектурного комплексу фемного Преторію з гарнізонною триапсидною церквою у цитаделі, що може свідчити про певні нові процеси у житті міста (Сорочан 2005, с. 997—1006).

До речі, саме переконаність у правильності датування засипу цистерни XI ст. відіграла злий жарт із М. Новак, яка віднесла майже всі індивідуальні знахідки з засипу до цього століття. Безсумнівно, вони потрапили туди з уже перевідкладених засипів, у яких мішанина була цілком звичною справою. Отже, якщо з датуванням уламків скляних браслетів XI—XII ст. ще можна погодитися, то цвях і астрагал цим часом точно датувати не можна (с. 144, № 9; с. 153, № 136).

Хоч би яким бурхливим було для херсонитів XI ст., дійсно багате на перевороти, інтриги, заколоти, зводити походження різноманітних графіті у нижній частині цистерни до версії про використання приміщення підземного басейну як місця ув'язнення все ж можна лише гіпотетично, ставлячись до цього як до недоведеного припущення. Нам уже доводилося коментувати цю оригінальну думку — більше сміливу, ніж аргументовану (Сорочан 2005, с. 906, прим. 862). Тим часом дехто вбачає наявність тут навіть двох великих змін в'язнів («як сподвижники й соратники Георгія Цули, так й інші міські аристократи, які очолили заколот через півстоліття») (с. 89). Відповідальність такого висновку залежить лише від ступеня уяви тих, хто насмілювався його зробити. Накладання одних графіті на інші, раніші, навряд чи може свідчити про взаємну антипатію людей, що їх наносили, як і про розділення, за припущенням А. Бжутовської, на «морську» і «степову» групи (с. 55—84). Набір графіті досить різноманітний, тут є як порівняно складні композиції з написами церковного змісту, так і примітивні малюнки, але сам по собі набір сюжетів із зображень корабликів чи коників, вершників, псиків, пташок, хрестів досить звичний: подібні малюнки можна побачити на інкерманських скелях чи як мітку на середньовічній черепиці Херсона. Стверджувати, що люди, які їх створювали, були представниками різних культур чи традицій, не можна (с. 220). Це представники провінційної роменської культури (пор.: Романчук, Быков 1981, с. 143—146; Романчук 1997, с. 281—287). У такому людному місці як агора, де деякий час стояла незасипаною зруйнована покинута цистерна з її ідеальними для нанесення графіті цем'янковими стінами, див-

но було б не очікувати появи продряпаних малюнків і написів.

У будь-якому випадку критий шестидольним камарним склепінням резервуар цілком очевидно створювали як гідротехнічну споруду, на що вказують підведені до нього лоткоподібні водоводи, які використовувалися у кілька етапів. Тим часом ідея з цистерною-в'язницею стала настільки нав'язливою, що проглядає інколи між рядків писань істориків. Так, наявність біля дна цистерни значного скупчення стулок мушель молюсків логічно пояснити не раціоном харчування в'язнів, а тим, що її засипали сміттям і кухонними відходами (с. 28, 95). Подібна картина спостерігається і в засипу великого громадського водосховища біля Південних воріт та в покинутих рибозасолювальних цистернах міста. Аналіз остеологічного матеріалу, зроблений О.П. Журавльовим, вказує на наявність у засипу цистерни кісток биків, овець, кіз, свиней, коней, кулана, кабана, оленя, зайця, а також домашніх собак і котів (останніх відповідно 8 і 2 %), що, на думку автора, є «характерною особливістю даного об'єкта», оскільки «навіть чи в'язнів цієї тюрми гарно годували» (с. 171). За цією логікою до зовсім похмурих припущень спонукають кістки дво-трирічної дитини та трьох дорослих людей, знайдені у різних шарах усе того ж засипу (с. 217—218). Виникає сакраментальне питання: яким чином усіх цих собак і котів в'язні готували у своїй підземній в'язниці? Хіба що з голоду вживали виключно в сирому вигляді? Звичайно, немає потреби в таких химерних припущеннях, що суперечать відомому «принципу Оккама»: для засипу брали перевідкладену землю, як це часто було в Херсоні, вона була насичена фрагментами кераміки, будівельних деталей вторинного використання, уламками побутових речей, сміттям, а чи не першим, що потрапило у яму, на яку в XI ст. перетворилася покинута цистерна, стали трупи кішок і собак.

Особливо наших опонентів здивувало те, що ми вважали розкопану цистерну вже давно відкритою, оскільки в цьому випадку їм не відводилася роль першовідкривачів, а лише продовжувачів дослідження об'єкта. На наш погляд, роль не менш пошанована й важлива, а можливо, й навіть важливіша. Наведені міркування мають право на існування і заслуговують на увагу. К. Крузе, розкопуючи хрестоподібний храм № 27 посеред агори, виявив «грот», який слугував водосховищем з підведеними до нього керамічними трубами (Тункина 2002, с. 512). Імовірно, стан гідроспоруди після її відкриття був настільки технічно придатним, що в «Записке о восстановлении древних святых мест по горам Крымским» (1850 р.) архі-

єпископ Інокентій пропонував поновити храм № 27 і, зокрема «... поновити давню цистерну, що знаходиться при церкві» (Тункина 2002, с. 525). Навряд чи щось інше могло так нагадувати криту, на камарному шестидольному склепінні водозбірну підземну цистерну поряд із храмом № 27, як цей «грот», відкритий К. Крузе. Укладений у листопаді 1827 р. за дорученням інженера-полковника Вербовського короткий опис басейну з входами трьох водоводів позбавлений плану (він загубився), але цілком очевидно має відношення до агори. Наведені розміри дійсно не збігаються з розмірами розглянутої цистерни. Швидше за все, їх визначали приблизно, без точного вимірювання: «один сажень у квадраті, майже стільки заглиблення», тоді як розміри рукавів, які зверху підводили воду, вказані точніше — до футів і дюймів (Тункина 2002, с. 510), що свідчить не про недбалість у вимірах, здійснених військовими інженерами, а про те, що водозбірну цистерну належно не розкопували, що цілком зрозуміло: порівняно з храмом вона в той час становила менший інтерес. Цим може пояснюватися й не потривожена нижче шарів 1—2, тобто 1,5 м углиб від денної поверхні, стратиграфія її засипу. Проте навіть якщо це не та сама цистерна, водозбірний «грот» Крузе заслуговує на увагу, й у такому припущенні ми не вбачаємо жодних «інсинуацій» чи «підтасовувань фактів».

У чому можна погодитися з колегами, так це в тому, що К.К. Косцюшко-Валюжинич, який здійснював розкопки агори, на цю цистерну, очевидно, не вийшов. Вона не могла не привернути його увагу, оскільки керівник розкопок

відзначив 17 цистерн на площі навколо Володимирського собору, що будувався. При цьому конкретно він згадав лише про одну з них, по суті, глибокий дренажний колодязь (Производство 1893, с. 4—5). Слід наголосити, що дослідник розкопував плантажним способом саме на схід від собору, але «вузькою смугою, від тротуару храму до тимчасового музею», оскільки весь інший простір було забудовано тимчасовими сараями і завалено величезною кількістю каміння (Производство 1893, с. 3).

Значна частина пам'яток агори загинула або залишилася недослідженою. З XIX ст. до нас дійшли лише відомі плани архітекторів Медведєва та Вяткіна, про високу якість яких писали й мої прискіпливі колеги («рівень точності <...> креслення перевершив усі наші сподівання») (с. 13). Відповідно, залишається можливість працювати з тим, що є. Усе інше — порожні нарікання.

Нові відкриття і факти дають надію на можливість просунути вперед у пошуку істини. Мати свої погляди і здогади — це питання життя, до того ж неодноразово траплялося, коли те, що спочатку відкидали, врешті-решт визнавали. Кожен дослідник має право захищати свої погляди, інтерпретації джерел, історичні реконструкції, як і кожен — заперечувати, пропонувати свої аргументи, вказувати на суперечності. Важливо, коли це робиться в душі коректної співпраці й наукової полеміки. Якщо ж дискусія перетворюється на шельмування — наука закінчується, а це вже спільний збиток для всіх нас.

С.Б. СОРОЧАН

Бернацки А.Б., Кленина Е.Ю., Розендовски Е. К вопросу о сохранении архитектурно-археологических объектов в Херсонесе Таврическом и этике в археологии // АДУ 2004—2005 рр. — Київ; Запоріжжя, 2006. — Вип. 8.

Лебедева Г.Е. К проблеме городского самоуправления в Византии VIII—IX вв. // Средневековый город. — Саратов, 1981. — Вип. 6.

Производство археологических раскопок. I. В Таврической губении. 1) В Херсонесе // ОАК за 1891 г. — СПб., 1893.

Романчук А.И. Херсон XIV в.: каким могли видеть свой город херсониты // Античный мир. Византия. К 70-летию проф. В.И. Кадеева. — Харьков, 1997.

Романчук А.И., Быков М.Я. Рисунки средневековых кораблей из крепости Каламита // ВВ. — 1981. — 42. — С. 143—146.

Сборник документов по социально-экономической истории Византии. — М., 1951

Сорочан С.Б. Византийский Херсон (вторая половина VI — первая половина X вв.). Очерки истории и культуры. — Харьков, 2005. — Ч. 1, 2.

Сорочан С.Б., Крупа Т.Н. К проблеме сохранения архитектурно-археологических объектов в Херсонесе и о соблюдении реставрационной этики в археологии // АДУ 2003—2004 рр. — Запоріжжя, 2005. — Вип. 7.

Тункина И.В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII — середина XIX вв.). — СПб., 2002.

Одержано 11.09.2007